

## 2. HYPOTÉZA – PŘEDPOKLAD VÝSKYTU TVAROVĚ PŘÍBUZNÝCH DIALOGICKÝCH EXISTENCIÁLNÍCH TEXTŮ NAPŘÍČ ČASEM A PROSTOREM

V této publikaci nazíráme na *Dialog zoufalce a jeho duše* jako na slovesný artefakt, v němž jsou literárně ztvárněny jevy a témata všem lidem společná. Z tohoto důvodu by zde měl fungovat princip tzv. *psychologického paralelismu*, související s všeobecnými vlastnostmi lidské psychiky, jež VESELOVSKIJ označuje jako „*schematické formuly zobrazenia skutočnosti*“ a které „*odrážajú bezprostredné pozorovania a dojmy človeka pri jeho styku s prírodou a s najbežnejšími opakujúcimi sa javmi skutočnosti*“. (VESELOVSKIJ, cit. dle ĎURIŠIN, 1975, s. 33–34)

Předpoklad výskytu tvarově příbuzných dialogických textů napříč časem a prostorem vychází z několika vzájemně se prostupujících aspektů *Dialogu zoufalce a jeho duše*. Aspektem dominantním je dialogický charakter díla. Zde vycházíme z předpokladu, že právě dialogická forma literárního vyjádření bude vždy čtenářsky přitažlivá, poutavá a živá, neboť odráží to, co je všem lidem společné – předpoklad adresáta u každého dialogu, myšlení orientované na dialog, a to v duchu známé BACHTINOVY teze o tom, že *dialog předchází jazyku*. Opřeme-li se o další známou myšlenku, dle níž se „*řeč neuskutečňuje ve výrocích, nýbrž jakožto rozhovor*“<sup>20</sup> a budeme-li souhlasit s tím, že řeč se „*naplňuje*“, stává se celistvou, smysluplnou a *opravdovou* pouze za předpokladu, jsou-li její elementy součástí přinejmenším dialogu, představuje zahájení dialogu plnohodnotné uskutečnění řečového aktu a zároveň naplnění jednoho z nezbytných předpokladů plnohodnotného bytí člověka: uspokojení touhy po aktivní účasti v rozličných komunikačních situacích, ukojení lidského bažení po názorovém střetu, po „*dialogickém účastenství*“, neboť „*jedině stykem, vzájemným jed-*

---

20 GRONDIN, J. *Úvod do hermeneutiky*. Oikúmené; 1. vyd.; Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 150.

*náním člověka s člověkem se nachází, člověk v člověku 'jak pro druhé, tak pro sebe sama'.* (BACHTIN, 1971, s. 337)<sup>21</sup>

*„Dialog je (...) existenciální lidskou potřebou: člověk nemůže být sám, chce diskutovat, zúčastnit se střetu, spolupracovat, chce si do toho druhého ‚píchnout‘, a to různými prostředky: tím si vlastně ověřuje i svou existenci a svou identitu.“* (POSPÍŠIL, 2006, s. 8)<sup>22</sup>

Dialogičnost dle některých koncepcí představuje základní předpoklad lidského myšlení a jazyka:

*„K hypotéze dialogičnosti můžeme dále uvést následující. Dialogičnost se vyvinula v antropogenezi, historii a kultuře. To znamená, že lidské myslí nebyl během fylogeneze a sociokulturního vývoje implantován jen individuální biologický a obecný kognitivní systém (ať už je to cokoliv), ale také dialogičnost. Vyslovme hypotézu, že lidské myšlení a jazyk jsou generovány dialogičností.“* (MARKOVÁ, 2007, s. 15)<sup>23</sup>

Dialogičnost je v rámci teorie sociálního poznání, založené na dialogičnosti a na teorii sociálních reprezentací, chápána jako vrozený prvek lidské povahy, který je *„stejně tak součástí lidské povahy jako biologické a kognitivní univerzálie“*. (MARKOVÁ, 2007, s. 127)

Druhým aspektem *Dialogu zoufalce a jeho duše*, který chápeme jako předpoklad výskytu podobně zaměřených textů v pozdějších obdobích a v geograficky a kulturně vzdálených oblastech, je převažující pesimistické (existenciální) ladění textu. Přestože si přítomnost pesimistických myšlenek v literárních textech možná primárně spojujeme s filozofií pesimismu a existence, s texty SCHOPENHAUEROVÝMI, KIERKEGAARDOVÝMI, NIETZSCHOVÝMI, CAMUSOVÝMI a dalšími, vycházíme z předpokladu, že:

- pesimismus a existenciální tematika představuje antropologickou konstantu,
- jistý základní skepticizmus či pesimismus je lidem vlastní,
- jeho literární ztvárnění můžeme očekávat v textech celého světa.

Sám staroegyptský *Dialog zoufalce a jeho duše* je dokladem toho, že již od nejstarších dob se bolestné vědomí o krutosti lidské existence transformovalo v expresivně laděné literární líčení zoufalství a beznaděje s následným vyslovením

21 BACHTIN, M. M. *Dostojevskij umělec: K poetice prózy*. 1. vyd.; Praha: Československý spisovatel, 1971.

22 POSPÍŠIL, I. *Střední Evropa a Slované: (problémy a osobnosti)*. 1. vyd.; Brno: Masarykova univerzita, 2006.

23 MARKOVÁ, I. *Dialogičnost a sociální reprezentace: dynamika myslí*. 1. vyd.; Přel. H. ŠOLCOVÁ z Dialogicality and social representations; Praha: Academia, 2007.

otázky, jejíž zodpovězení má – ve chvílích, kdy se tělesná a/či duševní muka stávají nesnesitelnými – vyřešit primární existenciální dilema: je za nepříznivých životních okolností lepší žít, či se životem skoncovat?

Prvek zoufalství a pesimismu je obsažen také v literatuře sumersko-akkadské, o čemž pojednává mj. proslulý *Epos o Gilgamešovi*, umělecké ztvárnění následující myšlenky:

*„Vědomí o nelítostném a neodvolatelném lidském osudu (...) doléhá od pradávna na lidskou mysl a od pradávna, od doby krále sumerského města Uru, bájněho Gilgameše, také člověk hledá cestu, jež by vedla mimo smrt, cestu, na níž by ho nepotkala nemoc, vyhnulo se mu stáří a nestihl ho zármutek ze ztráty nejbližších. Elixír života, lék proti tělesné smrti, nalezen nebyl, lidstvo si muselo přiznat, že fyzické nesmrtelnosti nelze dosáhnout, utopickými se ukázaly představy o světech, v nichž se neumírá a v nichž není bolesti, nemoci, nemohoucnosti a zármutku.“*  
(NECHUTOVÁ, 1995, s. 7)<sup>24</sup>

Texty sumersko-akkadské literatury však současně obsahují unikátní způsob vypořádání se s návaly životního pesimismu – negativismus může být překonán jediným šťastným okamžikem, pro který stojí za to žít. Chuť k žití (*Lebenslust*) a radost ze života, přestože většinou trvá jen krátce, může vyvážit všudypřítomnost špatnosti a mrzkosti. Tento způsob uvažování je přítomen v níže uvedené sumersko-akkadské skladbě, „*kteřá bývá nazývána ‚baladou o hrdínech zaslých dnů‘ a jež je snad prvním dokladem literárního zpracování později oblíbeného tématu ‚ubi sunt‘. (...) V závěru je (...) jmenována bohyně Siraš, bohyně piva, jejíž nápoj měl rozptýlit smutek a zasloužit se o trochu radosti v prchavém životě lidském.*“<sup>25</sup>

*Celý život je (jenom) oka mžik.*

*Copak život bez radosti je něco víc než smrt?*

*Mladíku, o bohu tvém tě náležitě zpravím.*

*Zanech nářku, vyžeň (ho), pohrdej mrtvolným tichem!*

*Za jeden radostně prožitý den ať přijdou dny třiceti šesti tisíců let mrtvolného ticha!*

*Copak život bez radosti je něco víc než smrt?*

*Jak ze (svého) syna nechť bohyně Siraš z tebe se těší!*<sup>26</sup>

Jako poslední příklad výskytu existenciální tematiky v nejstarších dílech světové literatury uvedme způsob uvažování o lidské existenci ve staroindickém textu *Maitrájanjópánišad*:

24 NECHUTOVÁ, J. *Úděl a útěcha*. 1. vyd.; Heršpice: EMAN, 1995.

25 *Epos o Gilgamešovi*. Mythologie; 1. vyd.; Praha: NLN, 2003, s. 15.

26 *Ibidem*, s. 16.

„Vznešený, jak si lze užívat [splněných] tužeb v tomto těle, složeném z kostí, kůže, šlach, morku, masa, spermatu, krve, hnisu, slz, nečistoty, vykalů, moče, větru, žluče a slizu, páchnoucím a bez podstaty? Jak si lze užívat [splněných] tužeb v tomto těle postiženém touhou, hněvem, chtivostí, omámením, strachem, smutkem, závistí, odloučením od vytouženého, spojením s nežádoucím, hladem, žízní, stárnutím, smrtí, nemocí, žaly a jinými [pohromami]? Vidíme, že toto vše je pomíjivé jako tito komáři, mouchy a jiní [tvorové], jako tráva a stromy, vznikající, aby zanikly – co tedy s nimi? Jiní vyšší, velcí lučištníci, někteří světovládci (...) před zraky svých příbuzných opustili veliké bohatství a odešli z tohoto světa na onen svět. Co tedy s nimi? (...) [A vidíme i] vysychání oceánů, pád hor, odchýlení Polárky, přerování větrných lan, zaplavování země, odstranění bohů z jejich místa. Jak si lze v takovém světě užívat [splněných tužeb], které se stále znovu vrací k tomu, kdo je chová?“ (ZBAVITEL, 2004, s. 374–375)<sup>27</sup>

Hluboký skepticismus, pesimismus až negativismus je typický i pro staroorientální literární tvorbu staroindickou, kde je „pochopení života jako strasti (...) základním motivem indického myšlení, který od této chvíle již nikdy neustoupí do pozadí. Jak došlo k této převratné změně původně radostného a přítakávajícího naladění starých Arjů v postoji k životu, toho se můžeme pouze dohadovat. Velkou úlohu při tom mohl mít i vliv znavujícího tropického klimatu.“ (STÖRIG, 1992, s. 36)<sup>28</sup>

V souvislosti s kulturou západní vysvětluje NIETZSCHE ve svém proslulém díle *Zrození tragédie z ducha hudby* základ dionýské a apollinské tradice umění. NIETZSCHE (1993, s. 3)<sup>29</sup> si v úvodu klade řečnickou otázku, zda je „pesimismus nezbytně znamením úpadku, poklesu, degenerace, instinktů zbavených a ochablých? – tak jak tomu bylo u Indiů, tak jak tomu, nemýlí-li vše, jest u nás lidí ‚moderních‘ a Evropanů?“ Dle jeho hypotézy se starořecký optimistický náhled na život vyvinul na základě filozofického překonání pohledu pesimistického. Jako důkaz pro své tvrzení uvádí výrok moudrého Silena, průvodce Dionýsa:

„Je stará pověst, že král Midas dlouho v lese honil moudrého Silena, Dionýsova průvodce, a nemohl ho chytit. Konečně mu padl do rukou, i ptá se král, co že je pro člověka nejlepší a nejvyšbornější. Nepohnut a zatvrzele demon mlčí: posléze, králem donucen, vydá za pronikavého smíchu tato slova: ‚Bídny jepicovitý rode, zplozený náhodou a bolem, co mne nutíš, abych ti řekl, co slyšet ti není na prospěch? Co je ze všeho nejlepší, je ti nadobro nedostižné: nejlepší je nebýti zrozen, nebýti, ničím nebýti. Druhé pak nejlepší je ti – abys brzo umřel.‘“ (NIETZSCHE, 1993, s. 18)

27 ZBAVITEL, D. Ed. *Upanišady*. 1. vyd.; Praha: DharmaGaia, 2004.

28 STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. 2. vyd.; Přel. P. REZEK; Praha: Zvon, 1992.

29 NIETZSCHE, F. *Zrození tragédie z ducha hudby*. Estetická řada; Praha: Gryf, 1993.

NIETZSCHE také uvádí, že k optimistickému naladění starořeckých lidí byli zplozeni bohové na Olympu, kteří lidem ukazovali bezstarostný život, s nímž se všichni mohli ztotožnit:

*„Jak by jinak byl tento citlivě dráždivý, tak bouřlivě žalostný národ, tak jedinečně uschopněný k strádání, jak by byl mohl snést živobytí, kdyby se mu nebylo zjevovalo v jeho bozích, oblito vznešenější svatozáří! (...) Tak ospravedlňují bozi život lidský tím, že jej sami žijí – a to je jediná uspokojivá theodicea. Žít pod jasnou sluneční září takovýchto bohů, to se považuje za nejvyšší ideál, a vlastní bolest homérských lidí vztahuje se na loučení s životem, především na loučení brzké: tak že by se nyní silenská moudrost mohla obrátit: pro ony homérské lidi je nejhorší brzo umřítí, druhé pak nejhorší – umřítí vůbec.“* (NIETZSCHE, 1993, s. 18)

Z pohledu současného člověka, kladoucího si otázku po smyslu lidského života, byla v minulém století vyřčena známá CAMUSOVA existenciálně-filozofická maxima:

*„Existuje pouze jeden opravdu závažný filozofický problém: to je sebevražda. Rozhodnout se, zda život stojí nebo nestojí za to, abychom ho žili, znamená zodpovědět základní filozofickou otázku.“* (CAMUS, 1995, s. 14)<sup>30</sup>

Na základě výše uvedených náhledů na pesimismus budou komparovány různé odpovědi na existenciální otázku smyslu lidského života, a to s cílem postižení různých způsobů překonávání a/nebo artikulace nejhlubšího životního pesimismu v odlišných historických obdobích.

---

30 CAMUS, A. *Mýtus o Sisyfovi*. 1. vyd.; Přel. D. STEINOVÁ z *Mythe de Sisyph*; Praha: Svoboda, 1995.

